

**KAFKASYA’DA TÜRK-ALMAN İLERLEMESİNE
İLİŞKİN İNGİLİZ GENELKURMAYLIĞI’NIN GİZLİ
RAPORU (13 ŞUBAT-7 EKİM 1918)**

Figen ATABEY*

ÖZET

Rusya’da meydana gelen 1917 Bolşevik ihtilâli neticesinde Çarlık Rusya Birinci Dünya Savaşı’ndan çekilmiş ve bölge Osmanlı-Alman nüfuzu altına girmişti. Kafkasya’nın Osmanlı-Alman hâkimiyeti altına girmesi İngiltere’nin Orta Asya ve Hindistan politikası açısından ciddi bir tehdit oluşturmuştur. Zira Kafkasya bölgesi stratejik ve ekonomik açıdan Osmanlı Devleti ve Almanya için olduğu kadar İngiltere için de büyük önem arz etmekteydi. Bu çalışmada 21 Kasım 1920 tarihli İngiliz Genelkurmayı tarafından hazırlanmış hâlihazırda Londra’da İngiliz Ulusal Arşivinde “WO (War Office) 106-6239” numaralı dosyada muhafaza edilen “Turco-German Advance into the Caucasus (Kafkasya’da Türk-Alman İlerlemesi)” başlıklı rapor incelenmiştir. 13 Şubat-7 Ekim 1918 tarihleri arasında bölgede yaşanan siyasi ve askerî gelişmeleri içeren İngiliz Karadeniz Ordusu İstihbarat Dairesi belge ve kayıtlarına dayanılarak hazırlanan 59 sayfalık rapor, üç kısımdan ibarettir. Bölgede mevcut Osmanlı, Alman, Gürcü, Ermeni ve Rus istihbarat kaynaklarından alınan yazışmalar doğrultusunda hazırlanan raporda olaylar kronolojik bir şekilde ve madde madde olarak verilmiştir. Toplamda 134 maddeden ibaret raporun Birinci Kısımında; 13 Şubat 1918’den 31 Temmuz 1918’e kadar olan beş buçuk aylık süreç-

---

*Doç. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. fatabey@agri.edu.tr.

teki Kafkasya’da yaşanan gelişmeler Türk, Alman ve İngiliz perspektifinden incelenmektedir. Bahse konu raporun İkinci Kısmı;1 Ağustos-15 Eylül 1918 tarihleri arasında İngilizlerin Bakü’ye yerleşmesinden 15 Eylül 1918 tarihi itibarıyla Kafkas İslam Ordusu’nun Bakü’yü kurtarmasına ilişkin süreci içermektedir. Raporun Üçüncü Kısmı ise İngiliz Bakü’yü terk ettiği 16 Eylül 1918 tarihinden Osmanlı Devleti’nin mütareke talebinde bulunduğu 7 Ekim 1918 tarihine kadar olan süreçte yaşanan gelişmeleri kapsamaktadır. Çalışmada, Bolşevik İhtilali sonrasında başlayarak Mondros Mütarekesi’ne kadar olan dönemde Kafkasya’da Türk, Alman ve İngilizler arasında yaşanan siyasi rekabet ve askeri çatışmalar ile bu devletlerin mevcut politikaları bahse konu rapor doğrultusunda ele alınmıştır. Çalışmanın ana materyalini, İngiliz Ulusal Arşivinden temin edilen “*Turco-German Advance into the Caucasus (Kafkasya’da Türk-Alman İlerlemesi)*” başlıklı rapor oluştururken, konuya ilişkin yerli ve yabancı başvuru eserlerinden de istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Kafkas Cephesi, Osmanlı Devleti, Almanya, İngiltere, Azerbaycan.

**THE SECRET REPORT OF THE BRITISH GENERAL STAFF
RELATING TO THE TURCO-GERMAN ADVANCE INTO THE
CAUCASUS (13 FEBRUARY-7 OCTOBER 1918)**

ABSTRACT

Tsarist Russia withdrew from the First World War as a result of the 1917 Bolshevik Revolution and the region entered under Turkish-German influence. The Caucasus region was of great strategic importance for the Ottoman Empire and to Germany as much as it did for British, strategically and economically. In this study, the Turco-German Advance into the Caucasus, which was prepared by the British General Staff War Department at November 21th, 1920, is currently being held in the British National Archives in London in the file "WO (War Office) 106-6239" will be evaluated. The report which

contains political and military developments in the region after the Bolshevik Revolution, prepared by the British General Staff consists of 59 pages and three sections. The subject matter report by the correspondents of the Ottoman, German, Georgian, Armenian and Russian intelligence sources present in the region, is given in chronological order and in substance as a matter of report. The report includes 134 items in total. In general, the first part of the report includes the developments in the Caucasus from 13th February 1918 to 31st July 1918 are examined from the perspective of Turkish, German and British. The second part includes the events after the British settled in Baku from 1 August 1918 to the evacuation of Baku by the British on the occasion of the liberation of Baku by the Caucasian Islamic Army on September 15th, 1918. The third part of the report covers the events that took place during the period from September 16th, 1918, when the British left Baku, to the Ottoman State's request for armistice, October 7th, 1918. The aim of this study is to examine the political competition and military conflict between the Turks, Germans and British in the Caucasus between the post-Bolshevik Revolution and the Mondros Armistice and the current policies of these states in the light of the report. The main material of the work will be a report entitled "The Turco-German Advance into the Caucasus" obtained from the British National Archives. In addition, basic Turkish and foreign basic sources related to the subject are also used in the study.

Key Words: First World War, Caucasian Front, Ottoman Empire, Germany, Britain, Azerbaijan.

Giriş

İngiliz Genelkurmay Başkanlığı İstihbarat Dairesinin belge ve kayıtlarına dayanılarak hazırlanan “Kafkasya’da Türk-Alman İlerlemesi” (The Turco-German Advance into the Caucasus) başlıklı rapor, 59 (elli dokuz) sayfa ve üç kısımdan ibarettir¹. Bahse konu raporda olaylar, kronolojik bir şekilde ve madde madde olarak verilmiştir.

---

¹ The National Archives (TNA), W0 106-6239.

Muhtelif kaynaklardan (Türk, İngiliz, Rus, Alman, Gürcü, Ermeni vs.) alınan istihbarat bilgilerinin derlenmesi ile hazırlanan İngiliz raporunda toplamda 134 madde mevcuttur. Raporda aynı zamanda çok sayıda dipnot ve bölüm sonlarında açıklayıcı notlar bulunmaktadır. Genel itibariyle raporun *Birinci Kısımı*; 13 Şubat 1918'den 31 Temmuz 1918'e kadar olan Kafkasya'da yaşanan gelişmeleri, Türk, Alman ve İngiliz perspektifinden incelemektedir. Bu kısım 1917 Ekim Bolşevik ihtilalini takiben Kafkasya Cephesinde Osmanlı Ordusunun ileri harekete geçmesi, Trabzon ve Batum Konferansları, Gürcistan ve Almanya arasındaki diplomatik faaliyetler, özellikle Batum Konferansı sonrası iki müttefik devlet arasında yaşanan çatışmalara ilişkin bilgileri içermektedir². Raporun *İkinci Kısımı*, 1 Ağustos-15 Eylül 1918 tarihleri arasında İngilizlerin Bakü'ye yerleşmesinin ardından 15 Eylül 1918 tarihi itibariyle Kafkas İslam Ordusu'nun Bakü'yü işgali üzerine İngilizlerin aynı gece Bakü'yü boşaltmaları sürecini kapsamaktadır³. Raporun *Üçüncü Kısımı* ise 16 Eylül 1918'ten 7 Ekim 1918 tarihine kadar olan süreci kapsamaktadır.⁴ Raporun bu kısmında Nuri Paşa komutasındaki Kafkas İslam Ordusu tarafından Bakü'nün kurtarılmasının ardından yaşanan gelişmelerin yanı sıra Şark İslam Orduları Komutanlığının Kuzey Kafkasya'ya yapmış olduğu harekâta ilişkin detaylara yer verilmektedir. Bahse konu rapor, Osmanlı Devleti'nin mütareke talebinde bulunduğu ve Brest-Litovsk sınırlarına çekilmeyi kabul ettiği, 7 Ekim 1918 tarihi itibariyle son bulmaktadır.

Çalışmanın ana kaynağını oluşturan İngiliz istihbarat raporunu incelemeye geçmeden önce Birinci Dünya Harbi'nin son yılında Kafkasya'da meydana gelen gelişmelere göz gezdirmekte fayda mütalaa edilmektedir. Rusya'da 1917 Ekim ayında meydana gelen Bolşevik İhtilali neticesi Çarlık Rusya savaştan çekilmiş ve bölge Osmanlı-Alman nüfuzu altına girmişti. Bolşevik ihtilalinin meydana getirdiği yönetim

² TNA, W0 106-6239, I. Kısım, sayfa 1-18.

³ TNA, W0 106-6239, II. Kısım, sayfa 19-46.

⁴ TNA, W0 106-6239, II. Kısım, sayfa 47-59.

boşluğu ve Kafkasya'daki Rus ordusun dağılması üzerine Transkafkasya (Güney) Kafkasya Devletleri (Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan) tarafından 15 Kasım 1918 tarihinde merkezi Tiflis'te bulunan "Maveray-i Kafkasya Komiserliği" teşkil edilmişti⁵. Osmanlı Devleti ile Bolşevik Rusya arasında 5-18 Aralık 1917 tarihleri arasında gerçekleştirilen Erzincan Müzakereleri sonrasında ise Çarlık Rus kuvvetleri işgal ettikleri bölgelerden çekilmeye başlamışlardı⁶.

Kafkasya'da 13 Şubat 1918 Tarihinden 31 Temmuz 1918 Tarihine kadar Yaşanan Gelişmeler

18 Aralık 1917 tarihli Erzincan Mütarekesini takiben Brest-Litovsk görüşmelerinin devam ettiği süreçte Mütareke hükümlerinin uygulanması için III. Ordu Komutanı Vehip Paşa'nın Transkafkasya Hükümetine verdiği 10 Şubat 1918 tarihli nota ile, Ermeni ve Gürcü birliklerinin Kars, Ardahan ve Batum'dan çekilmesi talep edilmekteydi. Transkafkasya Hükümeti ise bu isteği kabul etmediği gibi Brest-Litovsk Antlaşmasını tanımayacağını bildirmişti. Bunun üzerine Başkomutan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşanın emriyle III. Ordu Komutanı Vehip Paşa, Ermeni birliklerine karşı 12 Şubat 1918'ten itibaren ileri harekâta geçmiştir⁷. Osmanlı Ordusunun ileri harekâtı kapsamında 13 Şubat 1918'de Erzincan, 24 Şubat 1918'de Trabzon kurtarılmıştır⁸. Osmanlı Ordusunun bu ilerleyişi karşısında Transkafkasya Meclisi (Seym) 23 Şubat 1918'deki toplantısında Osmanlı Devleti ile barış yapmaya karar vermiştir. 3 Mart 1918 tarihinde Brest-Litovsk Barış Antlaşmasının imzalanmasının ardından Kars, Ardahan

---

⁵ Selma Yel, **Yakup Şevki Paşa ve Askerî Faaliyetleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2001, s.34.

⁶ Akdes Nimet Kurat, "Brest-Litovsk Müzakereleri ve Barışı", **Bellekten**, XXXI/121-124, 1967, s.398.

⁷ W0 106-6239, s.1, Mad.1-2; I. Kafkas Kolordusuna bağlı kuvvetler, Erzincan-Erzurum istikametinde, 2. Kafkas Kolordusuna bağlı 37.Kafkas Tümeni Trabzon istikametinde ilerlemekteydi. Serpil Sürmeli, **Türk-Gürcü İlişkileri (1918-1921)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2001, s.64.

⁸ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C. III, Kısım IV, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s.184; K. T. Çağlayan, "Birinci Dünya Savaşı Sonlarında Kafkasya'da İngiliz Faaliyetleri", **Bellekten**, Cilt, LXIV, Sayı:33, Ağustos 2000, s.488.

ve Batum'un geleceğine dair görüşmelerin yapılacağı Trabzon Konferansı, 14 Mart 1918'de Trabzon'da başlamıştı⁹. Transkafkasya Hükûmetinin Gürcü Başbakanı Akakiy Çhenkeli, görüşmelerin daha başında Transkafkasya Cumhuriyeti'nin Sovyet Rusya ile Osmanlı Hükûmeti arasında imzalanmış olan Brest-Litovsk barışını tanımadıklarını, dolayısıyla 1914 yılı sınırlarının görüşmelerin esasını teşkil etmesi gerektiğini bildirmekteydi¹⁰. Bu durum üzerine Osmanlı Hükûmeti yetkilileri anlaşma şartlarını askerî kuvvet kullanarak yürürlüğe koymaya mecbur kaldığından Osmanlı kuvvetleri ileri harekâtına devam etmiş ve Trabzon Konferansı'nın dağıldığı tarih olan 14 Nisan 1918'de Batum'u ele geçirmişti. Batum'un ardından Osmanlı Kuvvetleri, 26 Nisan 1918'de Kars'ı ele geçirerek, 1877-78 Osmanlı-Rus sınırına dayanmıştı. Batum ve Kars'ın işgal edilmesiyle Tiflis'teki Transkafkasya Meclisi (Seym) Osmanlı Devleti'nin Trabzon Konferansında ileri sürmüş bulunduğu koşulları kabul etmek zorunda kalmış ve Transkafkasya'nın bağımsızlığını ilan etmeye karar vermişti. 26 Nisan 1918 tarihinde Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan Komiserlikleri tarafından kurulan Transkafkasya Birleşik Cumhuriyeti ise, Batum'da yapılacak barış görüşmelerine katılma kararı almıştı¹¹. Osmanlı delegeleri olarak Adliye Nazırı Halil (Menteşe) Bey ile III. Ordu Komutanı Vehip Paşanın yer aldığı Batum Konferansı görüşmeleri, 11

⁹ Görüşmelerde Osmanlı Hükûmetini Adliye Nazırı Halil (Menteşe) Bey ile Deniz Albayı Hüseyin Rauf (Orbay) temsil ediyordu. Bir ay süren konferans herhangi bir anlaşmaya varılmadan 14 Nisan 1918'de sona erdi. Bayur, **a.g.e.**, s. 186; Trabzon görüşmeleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Enis Şahin, **Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya ilişkileri içerisinde Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları (1917-1918)**, TTK Basımevi, Ankara, 2002, s.186-443,

¹⁰ E.Sefer Berzeg, **Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti 1917-1922**, I. Cilt, Birleşik Kafkas Derneği Yayını, İstanbul, 2003, s.150.

¹¹ Bakü'de 18 Mart 1918 tarihinde Petrograd'tan "Kafkasya Olağanüstü Komiseri" unvanıyla gönderilen Bolşevik Stephan Şaumyan bir hükümet darbesiyle yönetime el koymuştur. 1918 Mart ayı sonunda Bakü'de Bolşevik Ruslar, Ermenilerle birlikte 15.000 kadar Türk ve Müslüman halkı öldürüp, mallarını yağma edip, camilerini yakmışlardır. Bu sebeple Azerbaycan, Transkafkasya Hükûmetine bu konuda bir şey yapmadığı için karşı olmuştur. Bayur, **a.g.e.**, s.188; Berzeg, **a.g.e.**, s.153.

Mayıs 1918 tarihinde Batum'da başlamıştı¹². İstanbul'daki Alman askeri ataşesi General von Lossow ve heyeti de konferansa gözlemci olarak katılmak üzere Batum'a gelmişti. Geçen zaman zarfında Osmanlı Devleti, 1877-78 sınırlarının büyük kısmını yeniden ele geçirmiş, fakat fazlasıyla da maddi ve manevi zarara maruz kalmıştı. Bundan dolayı Batum görüşmeleri devam ederken Osmanlı Devleti'nin hazırladığı antlaşma metninde savaşta verdiği kayıpların karşılığı olarak Kars, Ardahan ve Batum ile birlikte yeni topraklar talep ediliyordu. Bu talepler, Batum'un doğusunda 1829 Edirne Antlaşması ile Rusya'ya bırakılmış olan Ahıska ve Ahılkelek sancakları ile Gümrü-Culfa demir yolunu ihtiva ediyordu.¹³

Batum görüşmeleri devam ederken Transkafkasya Meclisi "Seym", konfederasyonu feshetmişti. İlk olarak Almanların verdiği güvence ile Gürcüler, 26 Mayıs 1918'te Transkafkasya Birleşik Cumhuriyeti'nden ayrılarak bağımsızlıklarını ilan etmişlerdi. Gürcistan bağımsızlığını ilan ettikten iki gün sonra Alman Hükümeti ile Poti'de 28 Mayıs 1918'de bir antlaşma imzalamıştı¹⁴. Bu antlaşma ile Tiflis-Batum demiryolunun kontrolü Almanlara geçmiş, aynı zamanda Almanlar, Rusya'daki Alman esirleri ile Kafkasya'daki Almanlardan birlik teşkiline başlamıştı. Bu gelişmeler karşısında Kafkasya büyük oranda Türk-Alman kontrolüne girmiş oluyordu. Ermeniler de Tiflis-Culfa demiryolunun kontrolünü Almanların himayesine vermek niyetini taşımaktaydılar. Ermenistan ve Azerbaycan da 28 Mayıs 1918'de bağımsızlıklarını ilan etmişlerdi¹⁵. Osmanlı Devleti, bağımsızlıklarını ilan

---

¹² Detaylı bilgi için bkz. Sürmeli, **a.g.e.**, s.103-155.

¹³ Yel, **a.g.e.**, s.52; C.H. Ellis, **The Transcaspian Episode 1918-1919**, Hutchunson, London,1963, s.117.

¹⁴ 28 Mayıs 1918 tarihinde Poti'de Alman Hükümeti ile Gürcistan Cumhuriyeti arasında bir işbirliği antlaşması imzalanmıştı. Bu antlaşma ile Almanların Gürcistan sınırlarının korunması için güvence vermeleri karşılığında askeri birliklerini taşımak için Gürcistan'daki demiryollarından istifade etmeleri, 19.yüzyılda Rusya tarafından bölgeye yerleştirilmiş olan Alman kolonilerini koruma altına almaları kabul edilirken, Almanlara ekonomik açıdan birçok imtiyaz tanınmıştı. Berzeg, **a.g.e.**, s.215.

¹⁵ TNA, WO 106-6239, s.5, mad.5; **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi: Kafkas Cephesi 3üncü Ordu Harekâtı**, C. II-II, İkinci Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993, s. 552.

eden Güney Kafkasya Devletleri'nden Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan ile 4 Haziran 1918 de ayrı ayrı barış antlaşmaları imzalanmıştır. Transkafkasya Federasyonunun tek Müslüman üyesi olan Azerbaycan ile Osmanlı Devleti arasında siyasî, askeri, hukuki ve iktisadi alanları kapsayan Dostluk ve İşbirliği antlaşması imzalanmıştı. Bahse konu antlaşmanın 4. maddesine istinaden Azerbaycan Milli Meclisi Başkanı Mehmet Emin Resulzâde tarafından Bakü'nün Ermeni ve Bolşevik Rus işgalinden kurtarılması için Osmanlı askerî yardımı talep edilmekteydi. Bu talep üzerine Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa tarafından Bakü üzerine askeri harekât için Kafkas İslam Ordusu teşkil edilmişti¹⁶. Yine bu esnada Haydar Bammatof başkanlığında bir Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti heyeti ile Osmanlı Hükümet yetkilileri arasında 8 Haziran 1918'de Batum'da geniş kapsamlı bir antlaşma imzalanmıştı¹⁷. Gürcistan ve Ermenistan ile imzalanan antlaşmalar ise Osmanlı Devleti'nin isteği doğrultusunda Brest-Litovsk sınırı dışında Ahıska, Ahılkelek ve Karakilis mevkiilerini de sınırları içerisine almaktaydı. İngiliz hükümet yetkililerinin düşüncesine göre Batum'da Gürcü ve Ermenilerle imzalanan antlaşmalar, Osmanlı Devleti'nin Brest-Litovsk sınırlarının ötesinde (Tebriz-Culfa demiryolunu) büyük parça toprak almalarıyla sonuçlanmıştı¹⁸.

Batum'da imzaladıkları antlaşmadan büyük bir memnuniyetsizlik duyan A. Çhenkeli başkanlığında bir Gürcü heyeti, 10 Haziran 1918'de Berlin'e gitmişti¹⁹. Bu noktada bahse konu İngiliz raporunda yer alan, "*Berlin'e giden Gürcü ve Ermeni temsilcilerinin ifadesine göre Batum'da imza edilen antlaşmaların Türkler tarafından baskı ve zor kullanılarak imzalandığı*", bilgisi dikkat çekicidir²⁰. Gürcü heyeti tarafından Batum'da imzalanan antlaşmanın Türklerin tehditleri sonucu imzaladık-

¹⁶ Kamuran Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 2010, s.4.

¹⁷ Bahse konu antlaşma 20 Temmuz 1918'de İstanbul'da onaylanmıştı. [TNA, WO 106-6239].

¹⁸ TNA, WO 106-6239, s.5, mad.5.

¹⁹ TNA, WO 106-6239, s.5, mad.6, dipnot.14.

²⁰ TNA, WO 106-6239, s.5, mad.5.

ları belirtilmekte ve Türklere karşı Almanya'nın himayesi istenmekteydi. Bunun üzerine Alman kurmay heyeti tarafından 22 Haziran 1918'de Gürcistan topraklarının Türkler tarafından baskı ve zorla ele geçirildiği duyurulmuş ve iki müttefik devletin arası iyice açılmıştı²¹. Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'ya ve özellikle Bakü petrolüne el koymasından büyük endişe duyan Almanya, müttefiki Osmanlı Devletinin Brest-Litovsk Antlaşması ile belirlenen sınırların doğusunda bir harekât yapmasına karşıydı²². Böyle bir girişimi engellemek için Almanya, Gürcistan Menşevik hükümetinin koruyucusu durumuna girmeyi, onu Osmanlı Devleti'ne karşı desteklemeyi, hatta Tiflis yolunda Türk orduları ile çarpışmayı bile göze almıştı. Bununla da kalmayarak Almanya, Filistin Cephesi'nde hayati önemde çarpışmaların yapıldığını öne sürerek de Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan'a askerî yardım yapmasına karşı çıkmıştı. 12 Haziran 1918'de Alman Dışişleri Bakanı Kühlmann, Ermeni ulusal konseyini bilgilendirmiş ve İstanbul'da Kafkasya'daki Türk ilerlemesini durdurmak için etkili adımlar atılması gerektiğine işaret etmişti²³. Almanya tarafından Gürcü ve Ermeni ahalinin haklarının korunması ve Batum Antlaşması ile belirlenen sınırla-

---

²¹ WO 106-6239, s.5, md.6.

²² Mustafa Çolak, **Alman İmparatorluğunun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2014, s.229.

²³ TNA, WO 106-6239, s.9, mad. 24; Almanya'nın Batum Konferansı'nda kararlaştırılmış olan İstanbul Konferansı'nın toplanmasına öncülük etmekteki amacı, Türklerin Bakü'ye ilerlemesini engellemek ve Kafkasya'da kendi nüfuzunu kabul ettirmektir. Almanya, Türk ordusunun Ahıska ve Ahılkelek'i işgal etmesini Gürcistan ile imzaladığı 28 Mayıs 1918 tarihli Poti Antlaşmasına aykırı bulmuş, Tiflis'teki Alman Askeri heyeti, bu yerlerin İstanbul Konferansında geri alınacağını ifade etmiştir. 1918 yılı Temmuz ayı ortalarında toplanması planlanan konferans gerçekleşmemiş olsa da Almanlar Gürcistan'dan sonra Ermenileri de kazanmak için bir takım vaatlerde bulunmuşlardır. 1918 yılının Temmuz ayı sonlarında bir Gürcü heyetinin yanı sıra Ermeni heyetinin de Berlin'e gitmesi ve Ermeni talepleri hakkında görüşme yapılması kararlaştırılmıştır. K. Tuncer Çağlayan, "İngiliz Belgelerine Göre Transkafkasya'da Osmanlı Alman Rekabeti", **XIII. Türk Tarihi Kongresi (Kongreye Sunulan Bildiriler, 4-8 Ekim 1999)**, C.III, I. Kısım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2002, s. 417.

rın yeniden gözden geçirilmesi için 1918 Temmuz ayı ortalarında yapılması planlanan barış konferansında Ermeni ve Gürcü temsilcilerin İstanbul'da hazır bulunmaları istenmişti²⁴.

Bahse konu raporda Osmanlı kuvvetlerinin Güney Kafkasya'da ve Dağıstan'ın büyük kısmında Müslüman halkın büyük kısmını kazanmada başarılı oldukları bilgisi yer almaktadır. ²⁵ 5 Temmuz 1918'de Viyana Basınından alınan bir bilgiye göre; Türkler, Karadeniz kıyılarını Batum-Tiflis- Poti- Tiflis demiryolu hattı ve Tuapse'yi de içine alacak şekilde ele geçirmişlerdi²⁶. 9 Temmuz 1918'de Tiflis'te Alman Askerî Heyeti Başkanı von Kress'in İstanbul'a çektiği telde; "*Gürcistan'ın tartışılmaz bir şekilde Kafkas devletlerinin en güçlüsü olduğundan onun yerinin ayrı tutulması gerektiği*", belirtilmekteydi²⁷. Bunun yanı sıra, 1918 Temmuz ayı ortalarında yapılması planlanan İstanbul Konferansı'nda ele alınması gereken konular öncelik sırasına şöyle belirlenmişti: "*Bağımsız Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan Devletlerinin tanınması, bu devletlerin sorunlarının çözümü için Merkezi Devletlerden Tiflis'te karma bir komisyon kurulması; Sınırların Brest-Litovsk Antlaşmasına göre düzenlenmesi; Türk Hükümeti'nin Batum, Kars ve Ardahan'da halk oylamasına gitmesi ve Gürcistan üzerindeki Alman etkisinin güçlendirilmesi; Gürcülerin lehine ayrı bir düzenleme yapılması; Bakü'nün Bolşevik Rusya'nın etki alanında bağımsız bir cumhuriyet olması; Gürcistan'ın Alman; Azerbaycan'ın ise Türklerin etki alanında olması; Bakü petrollerinin uluslararası şirketler tarafından çalıştırılması, Rusların Bakü'ye İngiliz birliklerinin girmesini engellemesi, veyahut da Alman birliklerinin şehre girmesine izin vermesi hususlarına dikkat gösterilmesi*"²⁸.

²⁴ TNA, WO 106-6239, s.7, mad. 14. Ermeni sınırları Batum Antlaşmasına göre hâlâ belirsizliğini korumaktaydı. İstanbul Konferansının 16 Temmuz 1918'de toplanması planlanmaktaydı.

²⁵ TNA, WO 106-6239, s.10, mad. 31.

²⁶ TNA, WO 106-6239, s.12, mad. 36.

²⁷ TNA, WO 106-6239, s.13, mad. 38.

²⁸ TNA, WO 106-6239, s.15, mad.43.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin 1918 yılı başında nüfusu iki milyondan fazla olup, başkenti Bakü'ydü. Ancak Bakü, 18 Mart 1918 tarihinden itibaren Ermeni Stephan Şaumyan liderliğindeki Bolşevik hükümetin işgalinde olduğu için "Gence" geçici olarak başkent yapılmıştı. Azerbaycan harekâtının asıl amacı Azerbaycan'ın kültür ve ticaret merkezi olan Bakü'yü kurtarmaktı. Kafkas İslam Ordusunun esas gücünü teşkil edecek 5.Kafkas Tümeni, 10 Haziran 1918'de Azerbaycan Cumhuriyeti'nin geçici başkenti olan Gence'ye ulaşmış ve Gence'nin hemen doğusundaki Gökçay Kasabasına kadar yayılmış olan Ermeni ayaklanmasını bastırmıştı²⁹. 17 Haziran 1918 tarihli bir İngiliz istihbarat yazısına göre Ermeni toplam nüfusunun 80.000 kadar olduğu Bakü'deki Ermeni kuvvetlerinin 10.000 kadar, Rusların 15.000 kadar olduğu tahmin edilmekteydi. Fakat bu birliklerin çok az askeri kıymete sahip, daha çok eğitimsiz ve dağınık birlikler olduğundan bahsedilmektedir³⁰. Osmanlı Kuvvetleri 17 Haziran 1918'den itibaren 5 Ağustos 1918 tarihine kadar olan süreçte doğu istikametinde Gökçay, Aksu, Kürtemir, Şamalı, Müsüslü, Karameryem çizgisinden Bakü yakın çevresine kadar ilerlemişti³¹. İki taraf arasındaki çetin muharebeler Bolşeviklerin deniz ve hava unsurları da iştirak etmişti³². Bu esnada Kuzey İran'da konuşlanmış İngiliz birliklerinin de bölgeye askeri harekât yapma ihtimali bulunmaktaydı³³. 3 Temmuz 1918'de Bakü'deki Türklere karşı direnmek için İngiliz yardımı istendiği, fakat Bolşeviklerin İngilizlerin niyetleri konusunda şüphe ile yaklaştığı;

---

²⁹ Irak Cephesinde 6.Ordu Komutanlığı görevinde bulunan Enver Paşanın amcası Halil (General Kut) Paşa 1918 Haziran ayı sonunda görevinden istifa eden Vehip Paşanın yerine Şark Orduları Grubu Komutanlığına atanmıştı. Enver Paşa Azerbaycan'ı işgalden kurtarmak için Azerbaycan Türklerinden teşkil etmeyi düşündüğü Kafkas İslam Ordusu komutanlığına üvey kardeşi Yarbay Nuri Beyi rütbesini tümgeneralliğe yükselterek atamıştı. [TNA, WO 106-6239, s.15, mad.42].

³⁰ TNA, WO 106-6239, s.12, mad. 35.

³¹ TNA, W0 106-6239, s.1, Mad.5.

³² Rusların Bakü'de 4'ü çalışır durumda, 5'i arızalı olmak üzere 9 adet uçağı bulunmaktaydı. 17 adet de Rus pilotu mevcuttu. Bakü hâlihazırda uçakların yakıt alabildiği yegâne istasyon olması açısından önem arz etmekteydi. TNA, WO 106-6239, s.40, mad.104-(b).

³³ 14 Ocak 1918 tarihinde Tümgeneral L.Dunsterville emrinde 150 subay ve 300 astsubaydan oluşacak bir heyet kurma kararı verdi.

Bakü'de İngiliz üniformalı bir asker bile istenmediği bildirilmekteydi. Yine Bolşeviklerin İngilizlere tüfek ve para karşılığında petrol vermeye hazır oldukları bilgisine yer verilmektedir³⁴. İngilizler Osmanlı Devleti'nin, derin tarihi ve kültürel bağlarının bulunduğu Transkafkasya coğrafyasını ele geçirerek Hazar Denizi ötesine geçmesinden büyük bir endişe duymaktaydı. Bu durum en büyük sömürgesi konumundaki Hindistan'ın elden çıkmasına sebep olabilirdi³⁵. Tam bu aşamada İngilizlerin Bakü'nün yardımına çağırılması konusunu gündeme gelmiştir. Bahse konu İngiliz raporunda; 16 Temmuz 1918'de bütün siyasi partilerin bir görüşme yapacağı ve bu toplantıda çoğunluğun İngiliz yardımı konusunda olumlu yönde oy kullanacağı, fakat yerli Bolşevik Hükûmetinin buna karşı oy kullanacağı bildirilmektedir. Nihayetinde 25 Temmuz 1918'te İngiliz yardımını istemeyen Bolşevik Hükûmeti istifa etmek zorunda kalmış ve onun yerine Merkezi Hazar Hükûmeti (Sentrokaspi Diktatoryası) adlı yeni bir hükûmeti kurulmuştu³⁶. Bu hükûmet, Kuzey İran'da Enzeli'de üslenen İngilizlerden askerî yardım talep etmekteydi. Çıkarları gereği bu istek İngilizler tarafından uygun bulunmuş ve 26 Temmuz 1918 itibariyle İngiliz askerî birlikleri Enzeli'den gönderilmeye başlanılmıştır. General Dunstreville komutasındaki 39 İngiliz tugayı ise 4-7 Ağustos 1918 tarihleri arasında Enzeli'den vapurla Bakü'ye gelmişti. Kadro mevcudunun altında olan bir kuvvete sahip olan tugayda 3 piyade taburu olup, toplam asker sayısı 1500 kadardı³⁷. 19 Temmuz 1918'de Horasan'daki İngiliz Kuvvetleri Komutanı General Malleson, Bakü'deki durum hakkında İngiliz Genel Kurmaylığına şu telgrafi göndermiştir; “*Durum çok kritik. Tamamen İngilizlerin Hazar Donanması ile işbirliğine ve fiili bir İngiliz müdahalesine bağlıdır. Donanma komutanları Bolşevik, fakat mürettebatın tamamı, ileri derecede anti-Bolşevik'tir. Sadece İngilizler, burada ka-*

³⁴ TNA, WO 106-6239, s.12, mad. 35.

³⁵ Mehmet Okur, “Bolşevik İhtilali Sonrası İngiltere'nin Rusya ve Kafkasya Politikası”, **Vakanüvis Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, 2017, Vol. II, s.398.

³⁶ TNA, WO 106-6239, s.16, mad.49.; Yüceer, a.g.m., s.296.

³⁷ TNA, WO 106-6239, s.15, mad.43.

rışıklık çıkmasını önleyebilirler. Bakü Bolşevikleri, Almanlar tarafından finanse ediliyorlar. General Dunsterville tarafından bir kısım subay ve asker Bakü'ye gönderilmek üzere hazırlanmaktadır”³⁸.

25 Temmuz 1918'te Alman Dışişleri Bakanı Kühlmann tarafından von Kress'e gönderilen telgrafta ise; “Osmanlı Devleti'nin Brest-Litovsk Antlaşması ile 1878'te kaybettiği yerleri geri alarak ödüllendirildiği” bilgisi mevcuttur. 28 Temmuz 1918'de İngiliz General Dunsterville, İngiliz Genel Kurmaylığına Enzeli'den çektiği telde; “Acilen yardım yapılmazsa Bakü'nün savunmasının düşeceğini”, bildirmektedir.³⁹

Bahse konu raporun Birinci Kısımının sonunda 1918 Temmuz ayı sonu itibariyle Trans-Kafkasya'daki askeri ve siyasi durum hakkında genel bir değerlendirmeye yer verilmiştir. Bahse konu değerlendirme şöyledir; “Bölgedeki Türk birlikleri kötü sağlık şartları içerisinde bulunmaktadır. Almanların Türklerin Bakü'ye ilerlemesini durdurmak istemesinden dolayı Türkler ve Almanlar arasında tam bir anlaşmazlık hüküm sürmektedir. Almanların engellemesiyle Türkler, Tiflis demiryolu hattını kullanamamaktadırlar. Türkler kendilerini Bakü'ye taarruzda yeterli görürken, Almanlar onlara müdahale etmekte hâlâ çok zayıftılar, daha çok diplomatik baskı ile Türklerin Bakü üzerine ilerlemelerine engel olmaya çalışmaktadırlar. Bakü'de 1918 Temmuz ayı sonuna kadar Bolşevik Hükümet hüküm sürdüğünden bu tarihe kadar Bakü'ye hiçbir İngiliz birliği gönderilememiştir. Bakü'yü savunacak İngiliz-Ermeni birlikleri sayı ve nitelik bakımından çok zayıftır. Birliklerin mevcudu 8.000 askere ve 30 topa kadar inmiştir. Hazar donanmasının durumu ise hâlâ belirsizdir. Bu gemilerden bir kısmı Enzeli'den Bakü'ye Albay Biçerahov'un birliklerinin naklinde kullanılmıştır. Diğer gemiler de Enzeli'ye İngiliz birliklerini toplamak için gönderilmiş bulunmaktadır.”⁴⁰

³⁸ TNA, WO 106-6239, s.15, mad.45.

³⁹ TNA, WO 106-6239, s.17, Mad.55.

⁴⁰ TNA, WO 106-6239, s.18, I. Bölüme ait Değerlendirme.

İngilizlerin Bakü'yü İşgali ve Ardından Bakü'den Geri Çekilme Süreci (1 Ağustos-15 Eylül 1918)

İngiliz Genel Kurmaylığı raporunun ikinci kısmında ağırlıklı olarak Nuri Paşa komutasındaki Kafkas İslam Ordusunun 1918 yılı Ağustos ayı itibariyle Bakü üzerine ileri harekâta geçmesine ve 14-15 Eylül 1918'deki Bakü üzerine gerçekleştirilen nihai taarruza yer verilmiştir. Buna göre, 1 Ağustos 1918'te Türkler tarafından Bakü'ye başarısız bir taarruz gerçekleştirilmişti. Yine aynı gün Sovyet askerî birliklerinin Dağıstan'a hızla ilerlemeleri sebebiyle Türkler tarafından yardım amacıyla bölgeye küçük birlikler gönderilmişti⁴¹. 4 Ağustos 1918 günü İngiliz Albay Stokes, Bakü'de karaya çıkmış ve General Dunsterville'den bölgedeki askeri durumun çok zayıf olması sebebiyle ilk parti İngiliz kuvvetlerinin gönderilmesini talep etmişti. Albay Stokes'un Bakü'den bildirdiğine göre Türklerin toplam gücü 7.000 kişi ve 10 toptan ibaretti⁴². Bakü'ye yönelik Türklerin gerçekleştiği harekâta hiçbir Alman subayı yer almamaktaydı. Osmanlı Birliklerinin Bakü'ye ilerlemesini engellemek için Gürcistan temsilcisi Albay von Kress tarafından Almanya'nın Batum'dan Tiflis'e bütün savaş malzemesinin ikmalini durdurduğu bilgisi verilmektedir. 5 Ağustos 1918'de Kafkas İslam Ordusu Bakü üzerine bir taarruzda bulunmuştu⁴³. Bu tarihte şehri savunacak Bolşevik-Rus ve Ermeni kuvvetlerinin miktarı toplamda 10.000 asker civarındaydı. 5 Ağustos 1918'te Bakü'ye taarruz eden Osmanlı kuvvetleri geri çevrilmişti. Şayet Osmanlı kuvvetleri geri çekilmeseydi İngilizler açısından büyük bir felaket yaşanabilecekti. Yine İngiliz raporunda yer alan ve Bakü petrollerinin Almanlar için önemini gösteren şu bilgi de ilginçtir. Buna göre; 6 Ağustos 1918'te von Kress, Berlin'e gönderdiği yazıda; *“Bakü'deki petrol kaynaklarının güvence altına*

⁴¹ TNA, WO 106-6239, s.19, Mad. 60.

⁴² TNA, WO 106-6239, s.22, Mad. 65.

⁴³ TNA, WO 106-6239, s.23, Mad. 67; 5 Ağustos 1918'te Kafkas İslam Ordusu tarafından gerçekleştirilen Birinci Bakü Taarruzu, şiddetli topçu ateşi desteğinde, 5 Ağustos 1918'de saat 04.25'te başlamış ve ancak öğle saatlerine gelindiğinde top mermisinin tükenmesi ile sonuçsuz kalmıştı. Ermeni ve Bolşevikler ölü ve yaralı olarak 2000, Türkler ise 9'u şehit 19 yaralı subay, 39'u şehit, 444 er zayıat vermiştir. (Yüceer, a.g.m., s.296)

alınması mümkün olmazsa, ne pahasına olursa olsun Bakü'yü almanın kesinlikle gerekli olduğunu vurgulamaktadır. Bu durumda yapılacak ilk şeyin Tiflis'ten gönderilecek Alman kurmay subayların, birliklerin ve malzemelerin İslam Ordusu Komutanı Nuri Paşanın emrine verilerek, Türklerin Bakü'yü almalarına yardım edilmesi", bildirmekteydi⁴⁴. Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere İngilizlerin Bakü'ye gelmesi Almanların çıkarlarına ters düştüğünden Bakü'ye olan Türk ilerleyişine olan bakış açıları değişmeye başlamıştır. Yine İngiliz raporlarında 6 Ağustos 1918 tarihi itibarıyla Enzeli'den Bakü'ye birçok İngiliz birliği gönderildiği bilgisi mevcuttur⁴⁵. 11 Ağustos 1918 tarihi itibarıyla İngilizlerin Irak Ordusu Komutanı General Marshall, Enzeli'de bulunan General Dunsterville'ye Bakü'ye gitmesini ve hareketi yönetmesini emretmişti⁴⁶. 17 Ağustos 1918'de Bakü'ye ulaşmış olan General Dunsterville, 23 Ağustos 1918'te General Marshall'a çektiği telde; "Bölgede yerel birlikleri organize etmekte zorlandığımı, güçlü bir İngiliz karşıtı propagandanın hüküm sürdüğü, kasabanın Bolşevikler ve Türklerle işbirliği içinde olduğunu", bildirmektedir. General Dunsterville sözlerine şöyle devam etmektedir; "Bakü'den geri çekilmek kesinlikle söz konusu değildir. Ancak acilen takviye olarak İngiliz birliklerine ihtiyaç duyulmaktadır. Yeterli, miktarda İngiliz birlikleri ile Bakü daimi olarak kurtarılmakla kalmaz, ayrıca böyle bir hareket bütün Kuzey ve Güney Kafkasya'da yayılarak, Büyük Britanya ve İtilâf devletlerine büyüklüğü tahmin edilemez bir değer sağlayacaktır." ⁴⁷

General Dunsterville, İngiliz Harp Dairesine gönderdiği 29 Ağustos 1918 tarihli bir yazıda ise Bakü'deki durumun kritik olduğunu bildirmektedir. Bahse konu yazıda Türklerin genel bir taarruz hazırlığında oldukları ve takviye birlikler getirdikleri bilgisi mevcuttur. Bakü'deki yerel birliklerin savaşımaya istekli oldukları, fakat emirlere uymadıkları, ateş altında dayanıksız ve kesinlikle güvenilmez oldukla-

⁴⁴ TNA, WO 106-6239, s.23, Mad.69. a.

⁴⁵ TNA, WO 106-6239, s.23, Mad. 69.b.

⁴⁶ TNA, WO 106-6239, s.28, Mad.79.

⁴⁷ TNA, WO 106-6239, s.33, Mad.88-b.

rından bahsedilmektedir. Onlardaki disiplin ve organizasyon eksikliğinin Türklerden ziyade İngilizlere zarar vereceği belirtilmektedir⁴⁸. 30 Ağustos 1918'te Von Kress'in Alman Yüksek Komutanlığı'na yaptığı açıklamada 20 Ağustos 1918'te Bakü'den kaçan bir Alman savaş esirinin verdiği bilgiye göre, Bakü'de 70.000 kişilik bir Ermeni birliği ve 2.000 kişilik bir İngiliz birliği bulunmakla birlikte takviye İngiliz kuvvetlerinin gelmek üzere olduğu belirtilmektedir. Albay Von Kress, Ermeni sayısının abartıldığını düşünmekle birlikte İngilizlerin sayısının doğru olduğunu tahmin etmektedir⁴⁹. 1 Eylül 1918'de İngiliz General Marshall, Dunsterville'ye daha fazla takviye birlik gönderilmeyeceğinden askerlerini Bakü'den çekmesini, çekilmeden önce Petrol sahasının da tahrip edilmesini istemiştir. 3 Eylül 1918'de Dunsterville, Bakü'yü tahliye etmek için hazırlıklara başlamış, 10.000 kadar kadın ve çocuğun birkaç gün içinde Bakü'den Enzeli'ye gönderileceğini bildirmiştir⁵⁰. Dağıstan'a doğru çekilişini sürdüren Albay Biçerahov beş günlük çatışmadan sonra 2 Eylül 1918'de Petrovsk'u işgal etmiştir⁵¹. Türkler, Bakü'nün geleceğine ilişkin 1918 Ağustos ayı sonunda imzalanan Alman-Rus Antlaşmasını protesto etmişlerdir⁵². İngiliz General Marshall'ın tahminine göre Bakü karşısındaki Türk kuvveti 5.300 Türk piyadesi, 1.070 asker kılıçlı 34 top ve 90 makineli tüfekten ibarettir. Bunun yanında 8.000 kadar da Azerbaycan milis kuvveti bulunmaktadır⁵³. 14 Eylül 1918'de General Dunsterville, Türklerin Bakü'ye akşam saatlerde taarruzda bulunduğunu rapor etmiştir. Ağır bir muharebeden sonra karşı taarruz için ihtiyat kuvveti mevcut olmadığından İngilizlerin çok ağır kayıplar verdiği Dunsterville'nin birliklerinin

⁴⁸ TNA, WO 106-6239, s.35, Mad.93.

⁴⁹ TNA, WO 106-6239, s.35, Mad.94.

⁵⁰ TNA, WO 106-6239, s.35, Mad.96.

⁵¹ TNA, WO 106-6239, s.38, Mad.102.

⁵² TNA, WO 106-6239, s.38, Mad.102.

⁵³ TNA, WO 106-6239, s.40, Mad.106; Son Bakü taarruzuna katılan 5.Kafkas ve 15.Piyade Tümenlerinin toplam kaybı, şehit ve yaralı 800-1000 kadardır. Bakü şehrinde hemen hemen hiç tahribat yoktur. **Birinci Dünya Harbi, a.g.e.**, C. II-II, İkinci Kitap s. 592.

tükendiği bilgisi mevcuttur⁵⁴. 15 Eylül 1918'de General Dunsterville tarafından İngilizlerin 16 saat süren devamlı bir mücadeleden sonra 1.200 kişilik İngiliz kuvvetinin Bakü'yü boşaltarak, o gece geldikleri yer olan İran'ın Enzeli Limanına ulaştığı bildirilmektedir⁵⁵. İngilizlerin toplam kaybının ölü, yaralı ve kayıp olarak 180 kişiden ibaret olduğu, bunun da toplam İngiliz kuvvetinin %20'sine tekabül ettiği belirtilmektedir⁵⁶. Bakü'nün Kafkas İslam Ordusu tarafından ele geçirilmesiyle tamamlanan raporun II. Kısımının sonunda Bakü, Poti ve Batum şehirlerinin jeopolitik ve topografik durumuna ilişkin notlar ile Kafkasya'da mevcut Osmanlı ve Alman kuvvetlerine ait ayrıntılı bilgiler, çizelgeler hâlinde verilmiştir⁵⁷.

Güney ve Kuzey Kafkasya'da 16 Eylül 1918 Tarihinden 7 Ekim 1918 Tarihine Kadar Yaşanan Gelişmeler

İngiliz istihbarat raporunun Üçüncü ve Son bölümünde Güney ve Kuzey Kafkasya'da 16 Eylül 1918 tarihinden 7 Ekim 1918 tarihine kadar olan gelişmelere yer verilmiştir. Bu bölümde daha çok Bakü'nün kurtarılmasından sonra Kafkas İslam Ordusu'nun Kuzey Kafkasya ve İran'a ilerlemesine ilişkin detaylara ve İngilizlerin buna karşı aldığı önlemler yer almaktadır. 18 Eylül 1918 tarihli bir İngiliz istihbarat yazısında; "*Bakü'ye giren İslam Ordusunun, şehri tahrip edip yağmaladığı, petrol bölgesine dokunulmadığı görülse de, petrol depolama tankları ve rafinelelerinin oldukça hasar aldığı*", bildirilmektedir⁵⁸. İngiliz birlikleri 16 Eylül 1918'de Bakü'den Enzeli'ye ulaşmış, bütün personel ve silahlar

---

⁵⁴ TNA, WO 106-6239, s.42, Mad.99; Bakü'ye taarruz ve Bakü'nün alınması için detaylı bilgi için bkz. Halil Bal, **Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kuruluş Mücadelesi ve Kafkas İslam Ordusu**, İdil Yayıncılık, İstanbul, 2014, s.207-223.

⁵⁵ TNA, WO 106-6239, s.42, Mad.100 (b); Bakü'nün ele geçirilmesi üzerine İngiliz birlikleri Kuzey İran'daki Enzeli limanına çekilirken, 5-6 bin piyade, 100 makineli tüfek, 20 kadar toptan olduğu tahmin edilen bir Rus-Ermeni gücü de yine vapurlarla Albay L. Biçerahov'un elinde bulunan Dağıstan'ın Hazar Denizi kıyısındaki Derbent ve Petrovsk şehirlerine çekilmiştir. Berzeg, a.g.e, s.298.

⁵⁶ L. C., Dunsterville, **The Adventures of Dunsterforce**, Edward Arnold, London, 1920, s.306.

⁵⁷ TNA, WO 106-6239, s.42-46.

⁵⁸ TNA, WO 106-6239, s.47, Mad.111.

Bakü'de güvenli bir şekilde gemilere yüklenmişti⁵⁹. Ancak Bakü'yü terk etmiş bulunan Rus güçleri ve özellikle de 10.000 kadar Ermeni mültecinin bir kısmı Enzeli'ye giderken, büyük bir kısmı da Dağıstan'ın Derbent ve Petrovsk gibi kıyı şehirlerini ele geçirmiş olan Albay Biçerahov'un güçlerine katılmıştı. Bakü'nün kurtarılmasından sonra Kafkas İslam Ordusu'nun görevi henüz sona ermemiştir. Dağıstan'ın kıyı bölgelerine ve Enzeli limanının bulunduğu Kuzey İran'a yönelik bir askerî harekât tertiplenmekteydi⁶⁰. Bu esnada Filistin'deki İngiliz başarıları bölge halkı üzerinde İngilizler lehinde büyük bir etki yapmıştı⁶¹. 26 Eylül 1918'de Enzeli'ye deniz yolu ile çoğunluğu Ermeni olmak üzere 9.000 mülteci gelmişti. 30 Eylül 1918 tarihinde İngiliz resmi yazışmalarında Türklerin Filistin'de İngilizler tarafından büyük bir yenilgiye uğratıldıkları için Kafkasya'dan çekilmek üzere oldukları bilgisi mevcuttur⁶². Enver Paşa tarafından ise 6 Ekim 1918'de Şark Orduları Grubu Komutanı Halil Paşa'ya Bulgaristan'ın savaştan çekilmesi üzerine Osmanlı Devleti'nin ateşkes istediği belirtilmiştir⁶³. 7 Ekim 1918 tarihinde ise Osmanlı Hükûmeti, Brest-Litovsk sınırlarına çekilmeyi kabul etmiş bulunmaktaydı. Çalışmanın ana kaynağı olan İngiliz Genel Kurmaylığı gizli raporu; "*Türklerin Kuzey Kafkasya'da ilerlemesinden dolayı bölgenin boşaltılmasına 7 Ekim 1918 tarihi itibarıyla artık gerek kalmamıştır. Almanların politikası ise bu gündən sonra Müttefiklerin düşmanlarını desteklemek ve dostları ile savaşmak olacaktır*", ifadesi ile son bulmaktadır"⁶⁴.

---

⁵⁹ TNA, WO 106-6239, s.47, Mad.111.b.

⁶⁰ TNA, WO 106-6239, s.49, Mad.115.

⁶¹ TNA, WO 106-6239, s.49, Mad.116.

⁶² TNA, WO 106-6239, s.55, Mad.125.

⁶³ TNA, WO 106-6239, s.56, Mad.132.

⁶⁴ TNA, WO 106-6239, s.58, Mad.133.

Sonuç ve Değerlendirme

1917 Bolşevik İhtilalini takiben 3 Mart 1918 tarihinde imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması, Osmanlı Devleti ve Almanya için askerî, stratejik ve ekonomik açılardan büyük bir kazanım olmuştur. Transkafkasya Devletleri ile 14 Mart 1918 tarihinde Trabzon'da başlayan barış görüşmeleri kesintilerle devam etmiş, 4 Haziran 1918'de Batum'da barış antlaşmalarının imzalanması ile sonuçlanmıştır. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti taleplerini Gürcistan ve Ermenistan'a kabul ettirmiş, Azerbaycan ve Dağıstan ile de birer dostluk ve yardım antlaşmaları imzalanmıştır. 11 Mayıs-4 Haziran 1918 tarihleri arasında gerçekleştirilen Batum Görüşmeleri sonrası Kafkasya'daki Osmanlı-Alman anlaşmazlığı somut olarak ortaya çıkmıştır. Muhtelif kaynaklardan (Türk, İngiliz, Rus, Alman, Avusturya, Gürcü, Ermeni vs.) alınan istihbarat bilgilerinin derlenmesi ile hazırlanan *The Turco-German Advance into the Caucasus* (Kafkasya'da Türk-Alman İlerlemesi) başlıklı İngiliz raporunda Almanya ile Osmanlı Devleti müttefik olmasına rağmen Almanya'nın kendi siyasi ve ekonomik çıkarları doğrultusunda Kafkas İslam Ordusunun Bakü'yü kurtarma harekâtına destek vermediği, hatta engellemeye çalıştığı ortaya konulmaktadır. General Dunster-ville'nin ifadesi ile Almanlar için Bakü'de Türkleri görmek İngilizleri görmek kadar kötü bir şeydi. Rapordan çıkarılan diğer bir sonuç ise Türk-Alman anlaşmazlığının İngilizlerin bölgede cesur bir politika izlemesine fırsat vermiş olmasıdır. Bu noktada çalışmanın konusu olan İngiliz istihbarat raporu, bir nebze yanlı da olsa dönemi aydınlatmaya ilişkin çok fazla detay içermesi açısından önem arz etmektedir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

The National Archives (TNA)/ Londra-UK

WO (War Office) 106-6239, "Turco-German Advance into the Caucasus".

Başvuru Eserleri

- Bal, Halil, **Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kuruluş Mücadelesi ve Kafkas İslam Ordusu**, İdil Yayıncılık, İstanbul, 2014.
- Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılabı Tarihi**, C. III, Kısım IV, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.
- Berzeg, E.Sefer, **Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti 1917-1922**, C.I, Birleşik Kafkas Derneği Yayını, İstanbul, 2003.
- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi: Kafkas Cephesi 3üncü Ordu Harekâtı**, C. II-II, İkinci Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993.
- Çağlayan, K. T., “İngiliz Belgelerine Göre Transkafkasya'da Osmanlı Alman Rekabeti”, **XIII. Türk Tarihi Kongresi (Kongreye Sunulan Bildiriler, 4-8 Ekim 1999)**, C.III, I. Kısım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2002, s. 411- 418.
- Çağlayan, K. T., “Birinci Dünya Savaşı Sonlarında Kafkasya'da İngiliz Faaliyetleri”, **Bellekten**, Cilt, LXIV, Sayı:33, Ağustos 2000, s.487-510.
- Çolak, Mustafa, **Alman İmparatorluğunun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2014.
- Dunsterville, L. C., **The Adventures of Dunsterforce**, Edward Arnold, London, 1920.
- Ellis, C.H., **The Transcaspien Episode 1918-1919**, Hutchunson, London,1963.
- Gürün, Kamuran, **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2010.
- Kurat, Akdes Nimet, “Brest-Litovsk Müzakereleri ve Barışı”, **Bellekten**, XXXI/121-124, 1967, s.375-413.
- Moberly, F.J., **The Campaign in Mesopotamia 1914-1918**, Vol. IV, H. M. Stationery Office, London, 1925.
- Okur Mehmet, “Bolşevik İhtilali Sonrası İngiltere'nin Rusya ve Kafkasya Politikası”, **VAKANÜVİS Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, 2017, Vol. 2, s.393-416.

- Sürmeli, Serpil, **Türk-Gürcü İlişkileri (1918-1921)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2001.
- Şahin, Enis, **Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya ilişkileri içerisinde Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları (1917-1918)**, TTK Basımevi, Ankara, 2002.
- Yel Selma, **Yakup Şevki Paşa ve Askerî Faaliyetleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2002.
- Yüceer Nasır, “Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Devletinin Azerbaycan’a Askerî ve Siyasî Yardımı”, **VIII. Askeri Tarih Semineri Bildirileri I (XIX. ve XX. Yüzyıllarda Türkiye ve Kafkaslar 24-26 Ekim 2001)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2003, s.283-306.

